

УДК 37(477)(09)

Оксана Кравченко,
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри соціальної педагогіки,
соціальної роботи та історії педагогіки
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

ПРОЛЕТКУЛЬТ У СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ (20–30 рр. ХХ ст.)

Пролеткульт – культурно-просвітницька і літературно-художня організація пролетарської самодіяльності при Наркомосі, яка мала за мету широкий і всебічний розвиток пролетарської культури самим пролетаріатом. У статті висвітлено роль і місце цієї організації у системі державного управління культурно-просвітницькою діяльністю у 20–30 рр. ХХ ст., з'ясовано взаємовідносини комуністичної партії, радянських та профспілкових організацій та Пролеткульту, а також охарактеризовано його місце в системі диктатури пролетаріату.

Ключові слова: пролеткульт, культура, освіта, пролетаріат, державне управління.

Пролеткульт – культурно-просветительская и литературно-художественная организация пролетарской самодеятельности при Наркомпросе, которая имела целью широкое и всестороннее развитие пролетарской культуры самим пролетариатом. В статье отражена роль и место этой организации в системе государственного управления культурно-просветительской деятельностью в 20–30 гг. ХХ ст., выяснены взаимоотношения коммунистической партии, советских и профсоюзных организаций и Пролеткульту, а также охарактеризовано его место в системе диктатуры пролетариата.

Ключевые слова: пролеткульт, культура, образование, пролетариат, государственное управление.

The Proletarian cult place in the state system of cultural and educational activity management in the 20–30 years of the 20th century was outlined in the article, the relationships of the Communist Party, Soviet and trade union organizations and Proletarian cult were defined, and its place in the system of proletariat dictatorship had been characterized.

Key words: proletariat, Proletarian cult, cultural and educational activity, People's Commissariat, culture, party.

У сучасних демократичних процесах провідна роль належить громадським організаціям як важливому інституту громадянського суспільства та активного учасника суспільно-політичного життя країни. З історико-педагогічної точки зору актуалізуються дослідження організаційно-правових та педагогічних засад діяльності громадських організацій на території України, їх взаємовідносин з державною владою на кожному історичному етапі. Особливий інтерес становлять 20–30 рр. ХХ ст. – період інтенсивного культурного розвитку демократизму, творчості і різноманіття. Водночас він залишається зовсім недосліджений або ж показаний тенденційно з позицій офіційної радянської педагогічної науки, коли складний і неоднозначний процес підганявся під наперед добре всім відомий результат [12, с. 7].

Серед недосліджених педагогічних феноменів цього періоду залишається діяльність Пролеткульту – культурно-просвітницької і літературно-художньої організації пролетарської самодіяльності при Наркомосі, яка мала за мету широкий і всебічний розвиток пролетарської культури самим пролетаріатом.

Мета статті – визначити місце Пролеткульту у системі державного управління культурно-просвітницькою діяльністю у 20–30 рр. ХХ ст., з'ясувати взаємовідносини комуністичної партії, радянських та профспілкових організацій та Пролеткульту, а також охарактеризувати його місце в системі диктатури пролетаріату.

Після Жовтневої революції одним із важливих завдань державного будівництва стає сфера культури. Із перших днів радянської влади почала формуватися система керівництва культурою, яка включала державні, партійні та громадські органи.

Із самого початку формування радянської системи управління культурою поставало питання врегулювання взаємовідносин між Народним комісаріатом просвіти (державним органом) і Пролеткультом (самодіяльною громадською культурно-просвітницькою організацією). Автономність Пролеткульту від органів державної влади задекларовано у резолюції Державної комісії з просвіти (квітень 1918), де вказувалося, що Пролеткульт повинні існувати відтепер як строго класові, які віддають свої сили виключно справі розвитку чисто пролетарської культури на абсолютно автономних починаннях, а також у резолюції виконавчого бюро Пролеткульту (серпень 1918) та в резолюції Першої всеросійської конференції пролетарських культурно-просвітницьких організацій (вересень 1918).

У 1918 р. при Народному комісаріаті просвіти було відкрито відділ самостійних культурно-просвітницьких організацій – Пролеткульт, який очолив Ф. Калінін. З ініціативи Н. Крупської Державною комісією з просвіти Ф. Калініну було доручено підготувати доповідь про діяльність Пролеткульту. 8–13 квітня 1918 р. заслухана доповідь піддавалась

обговоренню. Н. Крупська висловила побоювання, що Пролеткульт буде відволікати робітників від справжніх справ. Виникали протиріччя стосовно взаємовідносин Пролеткульту і відділу позашкільної освіти. На думку Н. Крупської, саме відділ позашкільної освіти був підзвітний Пролеткульту, що її обурювало [7, с. 60].

У червні 1918 р. була сформована колегія як керівний орган відділу у складі 9 осіб. Мета відділу визначалася необхідністю матеріально та ідейно допомогти «робочим організаціям нащупати, проявити і укріпити ті лінії, по яким, хоча б у найближчому майбутньому, піде духовний розвиток і культурне будівництво пролетарських мас» [13, с. 66]. Відділ був пов'язаний із ЦК Пролеткульту і здійснював його взаємодію із Наркомпросом. Пролеткульт залишався незалежною організацією, яка здійснювала культурно-творчу роботу серед виробничого пролетаріату як студійну, так і взагалі у сфері пролетарської творчості, зберігаючи внутрішню структуру. У цьому контексті Пролеткульт отримував підтримку А. Луначарського щодо самостійного існування відносно державних органів управління, який обіймав посаду народного комісара з просвіти.

Водночас постійно точилися гострі дискусії між представниками відділів народної освіти і пролеткультів стосовно розмежування сфер діяльності та організаційно-правового статусу Пролеткульту, які супроводжувалися критикою діяльності Пролеткульту працівниками державного апарату.

Питання «паралелізму» у культурно-просвітницькій роботі Наркомпросу та Пролеткульту обговорювалося громадськістю як у Москві, так і на місцях. Так, знаходимо відомості у газеті «Пролеткульт», яка виходила у Черкасах (1919 р., № 2–3), у статті М. Архипенка під назвою «Пролеткульт і Компрос». Автор актуалізував увагу на спірному питанні взаємовідносин між Відділами Народної освіти і Пролеткультами як у Радянській Росії, так і в Україні. Першочерговим завданням в регіоні є культурно-просвітницька робота, у цьому контексті автор закликав усіх до співпраці на користь пролетарської культури незалежно від того, робиться ця робота Відділом Народної освіти, чи відокремленим і самостійним Пролеткультом [1, с. 2].

Стосовно «паралелізму» у роботі Пролеткульту з іншими державними інституціями, то окреме місце відводилося Політпросвіту. На їхній рахунок звучали зауваження про спільність завдань, тому скептики вказували на правомірність існування Пролеткульту. Прихильники останнього розмежували завдання обох організацій: Політпросвіт був покликаний здійснювати культурно-просвітницьку роботу, а Пролеткульт – культурно-творчу, хоча на практиці було тяжко розмежувати ці два види діяльності [11, с. 57]. Водночас визначальною рисою, що розподіляла завдання Пролеткульту і Політпросвітів, була культурно-просвітна спрямованість останньої і на пролетаріат, і на селянство, тоді як

Пролеткульту здійснюють свою культурно-творчу роботу виключно серед організованого індустріального пролетаріату.

У контексті нашого дослідження важливою є дискусія, яка розгорнулася на сторінках періодики 1919 р. Зокрема, представники апарату державної влади висловили вимогу про скасування пролеткультів, щоб їх робота велася радянськими відділами народної освіти і радами народної освіти [19, с. 37]. Лідери Пролеткульту відстоювали доцільність і правомірність існування пролетарської культурно-просвітницької організації з метою створення пролетарської культури силами окремого класу – пролетаріату, відкидали ідею об'єднання Пролеткульту з Наркомпросом [19, с. 38].

6–19 травня 1919 р. у Москві відбувся Перший всеросійський з'їзд позашкільної освіти, в якому взяло участь 800 делегатів (25 з них делегував згідно Положення про з'їзд Пролеткульт). Під час засідань однієї з секцій заслуховувалася спеціальна доповідь «Про створення основної системи позашкільної освіти і Пролеткульт». На засіданні секції обстоювали організаційну самостійність Пролеткульту представники цієї організації: О. Богданов, П. Керженцев, П. Лебедев-Полянський. Їм опонували співробітники Наркомосу: Н. Крупська, Л. Менжинська, П. Смидович. Дискусії навколо їхніх доповідей носили гострий характер [6, с. 96].

Відтак 11 травня 1919 р. більшістю делегатів (166 голосів – за, 36 – проти, 26 – утрималися) була прийнята резолюція: «Задачею органів робітничо-селянського уряду, в тому числі і Наркомпросу, є поширення революційного марксизму (комунізму). Ідеї комунізму являють собою точку зору передового загону пролетаріату, які повинні бути поширенні серед самих широких верств. Ніякої іншої «істинно» пролетарської точки зору, яку нібито покликаний впроваджувати в життя Пролеткульт, немає. Пролетарська (соціалістична) культура виростає у процесі боротьби, а не створюється у тиші кабінету. З'їзд знаходить, що пролеткультівська робота повинна скласти частину Комісаріату і бути тісно пов'язаною з роботою позашкільного відділу, входячи у його склад у центрі і на місцях як секція» [15, с. 171–172]. Відповідно З'їзд позашкільної освіти відводив Пролеткульту роль ідеологічного «провідника» при Наркомпросі.

Восени 1920 р. змінилося відношення державної влади до Пролеткульту, що за висновками дослідників було пов'язано із автономністю організації. Зокрема, 20 серпня цього ж року В. Ленін затребував від М. Покровського, який обіймав посаду на той час заступника наркомпро просвіти, довідку про діяльність Пролеткульту, а саме його цікавило юридичне положення, керівництво Пролеткульту та фінансова підтримка з боку Наркомпросу [10, с. 265]. У відповіді М. Покровського від 24 серпня 1920 р. вказувалося, що Пролеткульт є автономною організацією, яка діє під контролем Наркомпросу і за його фінансування [10, с. 265].

Відтак В. Ленін доручив А. Луначарському виступити на Першому

Всеросійському з'їзді Пролеткульту, який проходив у Москві 5–12 жовтня 1920 р., та домогтися підлеглості Пролеткульту Наркомпросу. Проте А. Луначарський зайняв компромісну позицію по відношенню до співробітників Пролеткульту, автономність якого відстоював, та Голови Ради народних комісаріатів Леніну, якому безпосередньо підпорядковувався. Зокрема, у доповіді наголошував, що необхідно забезпечити автономність і недоторканість Пролеткульту [8, с. 78]. Така доповідь не викликала схвалені від представників державної влади і комуністичної партії. Відтак В. Леніним був запропонований проект резолюції «Про пролетарську культуру», у якій підкреслювалося: «...з'їзд ставить у безумовне зобов'язання усіх організацій Пролеткульту розглядати себе цілком як підопічні органи мережі закладів Наркомпросу і здійснювати під загальним керівництвом Радянської влади... і Російської Комуністичної партії свої задачі, як частину задач пролетарської диктатури...» [9, с. 337]. Таким чином, діяльність пролеткультів як масовий громадський рух піддавався одержавленню і підпорядкуванню партійно-державному апарату шляхом перетворення в окремих орган Наркомпросу.

Стосовно такого рішення розгорнулася гостра дискусія як у Наркомпросі, так і серед діячів Пролеткульту як у центрі, так і на місцях. Зокрема, 9, 11, 14 жовтня 1920 р. питання про пролеткульт обговорювалося на засіданнях Політбюро ЦК РКП (б). Відтак 12 жовтня 1920 р. була прийнята резолюція про злиття Пролеткульту з Наркомпросом [8, с. 78].

Відповідно до змісту резолюції Пролеткульт входив до складу державно-партійного апарату шляхом підпорядкування Наркомпросу, тим самим втратив самостійність, підпадаючи під чіткий контроль і регламент. Як вдало зазначив М. Голубков: «Багаточисельна організація зі своєю складною філософською системою, з провалами і досягненнями у художній творчості, з розширеною мережею студій і творчих кружків перетворилася у міністерський відділ» [2, с. 27].

Згодом декретом Раднаркому від 12 листопада 1920 р. у складі Наркомпросу був створений Головополітпросвіт, покликаний об'єднати усю політико-просвітницьку і культурно-просвітницьку роботу в країні. Пролеткульт поряд з іншими культурно-просвітницькими організаціями був поставлений під його безпосередній контроль [4, с. 198].

1 грудня 1920 р. у «Правді» був надрукований неоднозначний лист з критикою ЦК РКП (б) «Про пролеткульту». Цей лист викликав схвилюваність, нерозуміння як у центральній, так і регіональних організаціях Пролеткульту. Зокрема, П. Лебедев-Полянський, який категорично виступав проти змін у юридичному положенні і напрямках діяльності Пролеткульту, у грудні 1920 р. залишив посаду голови Пролеткульту. На його місце був обраний В. Плетньов, його заступниками – Ф. Благовнаров, О. Маширов, В. Файдиш. Секретарем залишився В. Ігнатов.

Такий наступ партійної влади був зумовлений тим, що на початок

20 рр. ХХ ст. Пролеткульт набув масового соціально-культурного руху, який налічував близько півмільйона людей. У пролеткультівських студіях (театральних, літературних, музичних, образотворчого мистецтва) навчалось близько 80 тис. Практична діяльність Пролеткульту охоплювала різні сфери соціально-культурної практики: освітньо-просвітницьку (робітничі університети, політичні студії і курси, наукові студії і гуртки, публічні лекції та ін.), видавничу (журнали, книги, збірники праць, навчально-методичні матеріали та ін.), культурно-творчу (студії), культурно-дозвілєву (бібліотеки, кінозали, клуби). Рух Пролеткульту поширювався не лише у великих промислових містах, а й у провінції. Із Пролеткультом співпрацювали відомі комуністи та безпартійна інтелігенція. Визнаним лідером був теоретик марксизму О. Богданов. Ідеологи Пролеткульту вважали його метою формування робітничої інтелігенції – творця нової культури і суспільства. Пролеткульт являв собою могутню культурну силу [6, с. 111].

Найбільшого розвитку Пролеткульт набув у роки громадянської війни і воєнного комунізму. У цей час партійна влада (в тому числі В. Ленін) не перешкоджала діяльності пролеткультівського руху, тому що зосереджувала на увагу збереження влади у складних суспільно-політичних умовах. По закінченню війни В. Ленін усвідомив, що його давній суперник О. Богданов створив власну школу, яка набула великих масштабів серед пролетаріату, і вбачав реальну загрозу у формуванні безпосередньої влади та авторитету серед суспільства. Відтак природній розвиток пролеткультівського руху був перерваний адміністративними втручаннями партійно-державної влади. Внаслідок чого самостійна культурно-просвітницька організація пролетаріату стала державним органом, який контролювався партією.

17–21 листопада 1921 р. відбувся II Всеросійський з'їзд Пролеткульту, якому передувала надрукований маніфест «Ми – колективісти». В основу маніфесту були покладені ідеї О. Богданова стосовно «пролетарської культури». Хоча він не брав участі у його написанні, про що можна дізнатися із його «Відкритого листа тов. Бухаріну»: «Про платформу «колективістів» я не можу, звичайно, говорити, не маючи його перед собою; або говорити про неї, виходячи із Ваших цитат та коментарів, було б – Ви погодитися з цим – зовсім не науково» [13, с. 86]. У маніфесті було заявлено, що НЕП є відмовою від соціалізму і утвердження державного капіталізму, «колективісти» вважали за необхідне підготовку нової, дійсно пролетарської революції, закликали групуватися організовано навколо пролеткультів і профспілок [16].

З метою нейтралізації ідей, висунутих у маніфесті, та діяльності Пролеткульту загалом ЦК РКП (б) 22 листопада 1921 р. прийняв Постанову «Про Пролеткульт», в якій наголошувалося звернути особливу увагу партії на роботу в пролеткультурі, який повинен стати одним із

апаратів партії по задоволенню культурних запитів пролетаріату, усім губкомам і місцевим парторганізаціям надавали пролеткультам свою підтримку, укріпити ідейний зв'язок з ними. Гостро ставилося питання «очистки» пролеткультів від «мілкобуржуазного міщанського їх забруднення», не давати можливості замінити матеріалістичний світогляд «сурогатами буржуазно-ідеалістичної філософії (О. Богданов та ін.)».

Після завершення роботи II Всеросійського з'їзду Пролеткульту на засіданні комфракції виступив М. Покровський з доповіддю про відношення ЦК партії до Пролеткульту. Також він оголосив зміст постанови «Про пролеткульт» від 22 листопада 1921 р. Комуністична фракція виступила проти платформи «колективістів». У прийнятій резолюції зроблено висновок, що «такого роду угруповання, які порушують єдність партії і вносять в партію елементи організованого розладу, є шкідливими дезорганізованими кроками в умовах сучасності, не сприяють єдності пролетарських сил» [17]. Організації Пролеткульту підтримали рішення комфракції.

Як справедливо пише В. Горбунов, «...важко переоцінити значення цієї постанови. Всі наступні партійні рішення про Пролеткульту спиралися на положення, викладені у цій постанові.. Необхідність посилення партійного впливу у пролеткульту – така основна думка цього надзвичайно важливого партійного документу» [3].

Внаслідок таких подій діяльність Пролеткульту була політично дискредитована. О. Богданов був вимушений залишити Пролеткульт і зосередитися на науковій роботі. Відтепер діяльність організації здійснювалася під керівництвом партії.

Згодом відповідно до постанови Політбюро ЦК РКП (б) від 31 серпня 1922 р. на сторінках «Правди» розгорнулися дискусії про Пролеткульт і пролетарську культуру. 27 серпня була опублікована стаття В. Плетньова «На ідеологічному фронті», в якій намагався дати власне трактування теорії «пролетарської культури». Згодом була надрукована стаття Я. Яковлева «Про «пролетарську культуру» і Пролеткульт». Всього восени 1922 р. з цієї проблеми були надруковані 10 статей: Н. Крупської, М. Бухаріна, М. Покровського, В. Плетньова та ін. До того ж в дискусії взяв участь пролеткультівський журнал «Горн», а в «Известиях» А. Луначарський надрукував статтю «Ще до питання про культуру».

6 жовтня 1922 р. на засіданні Агітпропу ЦК РКП (б) була заслухана доповідь В. Плетньова про Пролеткульт. У результаті чого Пролеткульт був засуджений як сектантська організація, що протиставить себе державній системі просвіти. 26 жовтня відбулося засідання політбюро за участі В. Леніна, де розглядалося питання Пролеткульту. Було запропоновано скоротити державні субсидії Пролеткульту.

17–21 листопада 1922 р. пройшла III сесія ЦК Всеросійського пролеткульту, на якій оголосив, що у «своїй роботі є апаратом її боротьби

на ідеологічному фронті» [5, с. 235]. А на екстреній IV сесії (7 березня 1923 р.) пленуму ЦК Всеросійського пролеткульту Агітпропом було заявлено обвинувачення в «ідеологічних відхиленнях», власне на основі матеріалів, які надходили внаслідок звернення до всіх губкомів повідомити про роботу пролеткультів. Така діяльність Агітпропу ЦК РКП (б) мала за мету показати недостатність партійного впливу на пролеткульти, з тим, щоб його посилити.

У січні 1924 р. в Агітпропі ЦК РКП (б) була проведена нарада, на якій розглядалося питання про Пролеткульт. На засіданні виступив голова організації В. Плетньов, який зробив короткий огляд діяльності Пролеткульту, і вимагав самостійності надання допомоги зі сторони партії. Пропозиція про ліквідацію Пролеткульту, яке висунули представники профспілок, не було підтримано, проте організації було запропоновано перейти на самозабезпечення.

Наприкінці квітня 1924 р. питання про діяльність Пролеткульту розглядалося на засіданні Президії Центральної Комісії (ЦКК). На підставі її рішення Культурно-соціальна інспекція Народного Комісаріату Робітничо-Селянської інспекції звернулася 28 травня 1924 р. до ЦК КП(б)У з проханням «дати висновки про фактичне становище справ керування Агітпропу Пролеткультом та доцільності його існування» [20, с. 81].

У лютому 1925 р. питання про Пролеткульт розглядало бюро фракції і Президією ВЦРПС (Всеросійської центральної ради професійних спілок), де наголошувалося на необхідності ліквідації організації. У ході роботи лідери профспілок зазначали, що Пролеткульт має суттєві досягнення, проте, враховуючи «паралелізм» у діяльності поряд із профспілками, своєчасним є необхідність ліквідації Пролеткульту.

7 лютого 1925 р. представників Пролеткульту прийняв генсек Й. Сталін, який обговорив з ними питання про подальшу роботу цієї організації. Він висловив правомірність входження Пролеткульту в профспілки, а також засудив деяких керівників ВЦРПС, які вимагали ліквідації пролеткультів або зняття їх з державного фінансування. У свою чергу Пролеткульт зобов'язався бути вірним помічником партії у реалізації її культурної політики [6, с. 119–120].

Агітпроп ЦК РКП (б) 13 лютого 1925 р. повернувся до обговорення питання про долю Пролеткульту і його взаємовідносинах з різними організаціями, які здійснюють культурно-просвітницьку роботу. Під час роботи засідання була позитивно оцінена робота Пролеткульту. Водночас виокремилися чотири точки зору про Пролеткульт: 1) приєднати до профспілок; 2) приєднати до Головополітпросвіту; 3) перетворити у товариство; 4) зберегти як самодіяльну і самостійну організацію [13, с. 110].

18 червня 1925 р. «Правда» опублікувала статтю про необхідність підпорядкування Пролеткульту ВЦРПС. 22 червня того ж року, незважаючи на супротив профспілок, прийнято Постанову оргбюро ЦК РКП (б) «Про пролеткульти», в якій визнається необхідність «збереження

Пролеткульту як цілісної практичної організації з підпорядкуванням ВЦРПС. Агітпропу ЦК доручено спільно з Головополітпросвітом, Пролеткультом і ВЦРПС розробити форми співпраці і підпорядкування Пролеткульту ВЦРПС» [18].

Влітку 1926 р. секретаріатом та оргбюро ЦК Пролеткульту були схвалені «Положення про форми співпраці Пролеткульту з профспілками» і «Положення про Пролеткульт». Відтепер діяльність цієї організації регламентувалася вказаними документами.

У першій половині 1928 р. було заслухано доповіді голови ЦК Пролеткульту і голови Агітпропу стосовно діяльності Пролеткульту. У результаті чого була опублікована постанова Агітпропу «Про Пролеткульт» [14, с. 14]. У ній зазначалося, що негативні тенденції (богдановщина) на даний момент «ніким із Пролеткульту не підтримуються і ніякого впливу на зміст роботи не мають». Відзначалося, що Пролеткульт є «ініціативною і життєздатною організацією, яка.. повинна бути підтримана і використана для вирішення цілого ряду культурних завдань». Проте «матеріальна база Пролеткульту... зовсім недостатня», тому необхідна «додаткова фінансова підтримка» [14, с. 14]. Таким чином, Пролеткульт став повноцінною частиною партійно-державної системи культурного будівництва.

Водночас кількість пролеткультівських організацій продовжувала скорочуватися: у 1925 р. було 11 пролеткультів, а в 1928 – лише 5. Проте керівники Пролеткульту намагалися зберегти його структуру: ЦК, Раду, президію, місцеві пролеткульти. Утиски з боку профспілок по відношенню до Пролеткульту не припинялися, до того ж складним було фінансове положення. Так як пролеткульти добросовісно працювали у напрямку генеральної лінії комуністичної партії, то їх положення дещо покращилося і робота пожвавилася. У 1931 р. на території СРСР діяло 12 організацій.

Але у 1932 р. ситуація кардинально змінилася. 23 квітня ЦК ВКП (б) прийняв постанову «Про перебудову літературно-художніх організацій», в якій вказувалося, що в умовах, коли вирости нові літературні і художні кадри «рамки існуючих пролетарських літературно-художніх організацій... стають вузькими і гальмують серйозний розмах художньої творчості». Ця постанова безпосередньо стосувалася і Пролеткульту. Внаслідок таких обставин Пролеткульт саморозпустився. 11 червня 1932 р. ЦК Пролеткульту визнав подальше існування недоцільним, а 27 серпня відбулося останнє засідання бюро Пролеткульту, яке оголосило «бюро та інші установи ЦК Пролеткульту із 28 серпня 1932 р. розпущеними» [13, с. 121].

Таким чином, Пролеткульт як культурно-просвітницька і літературно-художня організація пролетарської самодіяльності з початку створення – 1917 р., хоча діяла у складі Наркопросу, вирізнялася автономністю, проте з часом зазнавала критики й утиску з боку партії та державної влади, внаслідок чого припинила існування – 1932 р.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1 Архипенко М. Пролеткульт і Компрос / Архипенко М. // Пролеткульт. – 1919. – № 2–3. – С. 2.
- 2 Голубков М. М. Утраченные альтернативы: формирование монистической концепции советской литературы в 20-е гг. / М. М. Голубков. – М., 1992.
- 3 Горбунов В. В. Ленин и пролеткульт / В. В. Горбунов. – М. : Политиздат, 1974. – 239 с.
- 4 Декреты Советской власти. – Т. XI. – М., 1983.
- 5 III и IV сессии ЦК Всероссийского пролеткульта // Горн. – 1923. – Кн. 8.
- 6 Карпов А. В. Русский Пролеткульт: идеология, эстетика, практика / А. В. Карпов. – СПб. : Изд-во СПбГУП, 2009. – 260 с.
- 7 Крупская Н. К. Педагогические сочинения : в 10-ти т. Т. 7 / Н. К. Крупская. – М., 1960.
- 8 Кунавин В. Всероссийский съезд Пролеткульта / Кунавин В. // Пролетарская культура. – 1920. – № 17–19. – С. 74–79.
- 9 Ленин В. И. Полн. собр. соч. / Ленин В. И. – Т. 41.
- 10 Ленин В. И. Полн. собр. соч. / Ленин В. И. – Т. 51.
- 11 Майский М. Пролеткульт и Политпросветы / Майский М. // Рабочий журнал. – 1922. – № 3–4.
- 12 Нариси історії українського шкільництва. 1905–1933 : навч. посіб. / О. В. Сухомлинська та ін. ; за ред. О. В. Сухомлинської. – К. : Заповіт, 1996.
- 13 Николаева Л. С. Теория и практика Пролеткульта (1917–1932) : дис. ... кандидата ист. наук : 07.00.02 / Николаева Людмила Сергеевна. – Москва, 1997. – 222 с.
- 14 О работе Пролеткульта // Известия ЦК ВКП (б). – 1928. – № 16–17.
- 15 Первый всероссийский съезд по внешкольному образованию // Внешкольное образование. – 1919. – № 4–6.
- 16 Правда. – 1921. – 22 ноября.
- 17 Правда. – 1921. – 26 ноября.
- 18 Правда. – 1925. – 18 июня.
- 19 Пролетарская культура. – 1918. – № 3.
- 20 Тростянецкий А. Шляхом боротьби та шукань / Тростянецкий А. – К. : Наукова думка, 1968.